

Prof. Dr. Şeyda Ozil
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Almanca ve Türkçede Metin Türü Olarak Yazın Eleştirisi, **Canan Şenöz Ayata**

Canan Şenöz Ayata'nın Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda 1999 yılında bitirdiği doktora çalışması, Mavibulut Yayınları tarafından kitap olarak yayımlanarak daha geniş bir okur kitlesine sunuluyor. Çalışma daha geniş bir okur kitlesine sunulmayı hak ediyor; çünkü akademik olarak yalnızca Alman filolojisini değil, öbür filolojilerin de yararlanabilecekleri, bunun ötesinde akademik çevreler dışındaki yazar ve eleştirmenleri de ilgilendirebilecek bir araştırma.

Adından kitabın konusunun edebiyat eleştirisine yönelik olduğunu öğreniyoruz. Ancak yazarı ilgilendiren, edebiyat eleştirisinden çok edebiyat ürünleri üzerine yazılan eleştiri metinleri. Araştırmada metindilbilim yöntemleriyle Almanca ve Türkçede edebiyat eleştirileri inceleniyor.

Canan Şenöz Ayata çalışmasının amacını şöyle belirliyor: İster Almanca ister Türkçe olsun, edebiyat eleştirisi metinlerinin işlevi edebiyat ürünlerini incelemek ve bu ürünlerle okur arasında bağlantı kurmaktır. Dolayısıyla edebiyat eleştirileri de (makale, deneme, roman, bilimsel yazı, vb.) diğer metin türleri gibi dillerüstü evrensel özellikler taşır, ama aynı zamanda içinde yer aldıkları toplumların kültürel özelliklerini de yansıtır (s. x). Buna bağlı olarak Şenöz Ayata kitabında, Almanca ve Türkçe edebiyat eleştirisi metinlerini ele alıyor, metin çözümlemesi yöntemleriyle bu eleştirileri inceliyor ve elde ettiği sonuçları yorumluyor. Sözlü ve yazılı bildirişim amacıyla oluşturulan her metin belli bir türün örneğidir. Dil araştırmaları alanında metin türleriyle ilgili incelemeler, bir metin türüne ait olan metinlerin işlevlerini, biçimsel ve anlamsal yapılarını çözümler. Bu çözümlemelerden elde edilen sonuçlar, hem çeşitli metinleri anlamak hem de üretilen metinlerin düzgün olmasını sağlamak açısından son derece yararlıdır.

Yazarın yaptığı ön çalışmalarda ulaştığı verilere göre, Türkçede edebiyat eleştirisi metinlerine çoğunlukla edebiyat bilimi açısından yaklaşmış, eleştiri metinleri edebiyat bilimi yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Bunlar arasında edebiyat eleştirilerini bir metin türü olarak ele alan ve bu metinlerin işlevini, biçimsel, anlamsal yapılarını ve biçimlerini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Almancada ise durum farklıdır. Almanca yazılan edebiyat eleştirisi metinleri kendi başına bir metin türü olarak görülmüş ve hem edebiyat bilimi hem de dilbilim yöntemleriyle incelenmiştir. Almanca ve Türkçe edebiyat eleştirisi metinleri arasında bir karşılaştırma yapmak aynı zamanda bu iki dilin içinde yer aldığı kültürlerin de bir karşılaştırması olacaktır. Yazarı bu konuyu araştırmaya yönelten başka bir itici güç de, Türkiye’de edebiyat eleştirilerinin çoğunlukla yetersiz olduğu görüşünün benimsenmesidir. “Büyük bir çoğunluk tarafından paylaşılan bu kanıya İpşiroğlu ve Kongar’ın açıklamalarını örnek olarak gösterebiliriz. İpşiroğlu, “... ülkemizde yazın eleştirisinin pek önemsenmediğini, bu alanda giderek bir boşluğun egemen olduğunu ..., eli kalem tutan herkesin, üstün körü bir şeyler çizip eleştiri yazısı olarak yayınladığını” öne sürmektedir. Kongar ise, “Türkiye’de ciddi bir yazın eleştirisinden söz etmenin fevkalade zor olduğunu, bu alanda yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğunu” belirtmektedir” (s. ix).

Bu söylenenlerin genelde bir saptama düzeyinde kaldığını (s. ix) belirterek araştırmasına başlayan Şenöz Ayata, inceleme malzemesi olarak 36 (20 Almanca, 16 Türkçe) edebiyat eleştirisi seçmiştir. Almanca metinler Sten Nadolny’nin *Selim oder die Gabe der Rede* adlı yapıtı, Türkçe metinlerse Orhan Pamuk’un *Kara Kitap* başlıklı romanı üzerine yazılan eleştirilerdir. Bu yazarların söz konusu yapıtlarına ilişkin eleştirilerin seçilmesini, yazar şöyle açıklamaktadır: “Her iki yazar “1980’li, 1990’lı yıllarda ürünler vermiş çağdaş yazarlardır. ... Bazı noktalarda yapıtlar birbirleriyle örtüşmekte, ‘anlatma konusu’, ‘kimlik sorunu’ gibi ortak konular içermektedirler. Ancak en önemlisi, bu yazarların yapıtları üzerine değişik yerlerde ve değişik kişiler tarafından çok sayıda eleştiri yazılmasıdır. Bu nedenle ... eleştirilerin Almanya ve Türkiye’de eleştiri türü açısından temsili olacağı düşünülmüştür” (s. x v.d.).

Bu amaç ve saptamalarla araştırmasına başlayan Şenöz Ayata’nın kitabı yedi bölümden oluşuyor. İnceleme yöntemlerinin tanıtıldığı ilk üç bölümü uygulama ağırlıklı dördüncü ve beşinci bölümler izliyor ve kitap, sonuçların verildiği altıncı ve yedinci bölümlerle son buluyor.

Birinci bölümde (s. 1-17) genel olarak eleştiri ve edebiyat eleştirisi üzerinde duruluyor. Bunun ardından Almanya ve Türkiye’de edebiyat

eleştirisinin tarihsel gelişimi ve her iki ülkede eleştiri ve eleştirmene nasıl yaklaşıldığı ele alınıyor. Birinci bölümün bu konulara ayrılmış olmasının nedeni, yazara göre edebiyat eleştirisinin söz konusu iki ülkenin farklı tarihsel, toplumsal ve kültürel koşullar altında gelişmiş olmasıdır (s. 1). İnceleme nesnesi genel olarak metin ve metin türü olarak edebiyat metinleri olduğundan kitabın ikinci bölümünün (s. 18-34) konusunu metin kavramı oluşturuyor. Burada metin kavramı özellikle 1970'li yıllarda Almanya'da büyük bir hız kazanan metindibilim çalışmaları kapsamında açıklanıyor. Gene aynı doğrultuda metin türü incelemelerinden söz ediliyor. Üçüncü bölümde ise (s. 35-54), seçilen metin inceleme ölçütlerini görüyoruz. Bunlar metinlerin işlev ve yapılarını incelemeye yönelik metin dışı ve metin içi ölçütler.

Uygulama ağırlıklı bölümlerde önce incelenecek malzeme tanıtılıyor ve eleştiri metinlerinin belirlenen ölçütlere göre çözümlenmesine geçiliyor, çözümlene örnekleri veriliyor (dördüncü bölüm: s. 55-85). Bunun ardından beşinci bölümde (s. 86-115) Almanca ve Türkçe metinlerin çözümlenmesi sonucunda elde edilen veriler her iki dile yönelik olarak ayrı ayrı değerlendiriliyor. Altıncı bölüm (s. 116-128) değerlendirme sonuçlarının birbiriyle karşılaştırılması ve yorumlanmasına ayrılmış, son bölümde ise (s. 129-134) genel bir değerlendirme yapılıyor.

Şenöz Ayata'nın çalışmasından çıkardığı sonuçlara toplu olarak bakacak olursak, Almanca ve Türkçe edebiyat eleştirilerinin benzer olduğu kadar farklı yönlerinin de olduğunu görüyoruz. Eleştiri metinlerinin ortak özellikleri metinlerin kurgulanış biçimlerinde, kullandıkları dilde (edebiyat bilimi terimlerinin bulunduğu bir üst dil) ve okuru etkilemek üzere kullanılan üslup özelliklerinde görülüyor. Eleştiri metinlerinin farklı yönleri arasında ise Almanca eleştirilerin nesnel, Türkçe metinlerin ise öznel olması en çarpıcı özellik. Almancada metinlerin tümünde eleştirilen edebiyat ürünlerinin değerlendirilmesi çeşitli örneklerle temellendirilmekte ve değerlendirme sonucunda bir yargıya varılmakta; Türkçede ise bu çalışma biçimine metinlerin tümünde rastlanmamaktadır. Türkçe eleştiri metinlerinde değerlendirmeler daha az temellendirilmekte, çoğunlukla yapıtları betimleme yolu seçilmektedir. Almanca yazılan eleştirilerde genellikle değerlendirme daha geniş bir çerçevede içinde yapılmakta, örneğin yazarın diğer yapıtlarından da söz edilmektedir. Türkçede ise çoğunlukla eleştirisi yapılan ürün üzerinde yoğunlaşmaktadır. İncelenen metinlerde Türkçede daha fazla edebiyat bilimi terimi kullanıldığı, buna karşın Almancada bu kullanımın daha az olduğu saptanmıştır. Ancak Türkçe edebiyat bilimi terimlerinde ortaklık yerine bir karmaşanın egemen

olduğu belirtilmektedir. Buna karşın Almancada kullanılan terimler arasında ortaklık söz konusudur. Türkçe eleştiri yazılarında yazarlar kendi görüşlerini paylaşmayanlara karşı tepkilerini çok duygusal olarak dile getirmekte, Almanca eleştiri yazarlarındaysa benzer durumlarda daha saygılı ve ölçülü bir dil kullanılmaktadır.

Almanca ve Türkçe edebiyat eleştirisi metinleri arasında ortaya çıkan bu ortak ve farklı yönleri Şenöz Ayata, bir yandan bir metin türü olarak edebiyat eleştirisinin özelliklerinden yola çıkarak açıklıyor, bir yandan da Almanca ve Türkçe konuşan iki toplumun tarihsel ve kültürel özelliklerine bağlı olarak gerekçelendiriyor.

Bütün bu sonuç ve açıklamalarıyla Şenöz Ayata yapıtının başında belirlediği edebiyat eleştirisi metinlerinin dillerüstü evrensel, ancak kültürlere bağlı farklı özellikler taşıdığı savını da kanıtlamış oluyor. Ayrıca yazar çalışmasının Türkçe eleştiri yazılarının yetersiz olduğunu öne süren görüşlerin - en azından bu çalışmada incelenen metinler açısından- tam anlamıyla doğru olmadığını söylüyor ve şöyle devam ediyor: "Türkçede eleştiri türüne ilişkin çok az çalışma vardır. Bu çalışmaların hepsi betimleyici niteliktedir. İlk kez bu araştırmada metindilbilimsel ölçütlerden yararlanarak eleştiri metinleri çözümlenmiş ve uygulamanın değerlendirilmesi sonucunda Türkçede de eleştiri türünün gereklerini yerine getiren yazılar olduğu ... gösterilmiştir" (s. xi).

Bu açılardan değerlendirildiğinde kitap kendi içinde bir bütün oluşturuyor. İncelenecek konunun belirlenmesinden sonra, araştırmada yararlanılan kuram ve yöntemlerle incelenen malzeme tanıtılıyor. Bunun ardından belirlenen ölçütlerle eleştiri metinleri çözümleniyor ve sonuca ulaşıyor.

Kitabın kendi içinde tartışmasız bir bütün oluşturması gibi öne çıkan bir başka yönü de, Türkçe edebiyat eleştirisi yazılarının bir metin türü olarak özelliklerinin ortaya konması ve bu yazıların metindilbilimsel yöntemlerle incelenmesidir. Şenöz Ayata'nın yaptığı inceleme gibi metin türü araştırmaları, kendi deyişiyle "yalnızca metin türlerini betimlemeye, onların evrensel veya kültürel özelliklerini belirlemeye hizmet etmez. Bu araştırmalar anadil ve yabancı dildeki yazma öğretimi, çeviri eğitimi için de yarar sağlayabilir. Özellikle yabancı dil öğretiminde, öğrencilerin yabancı kültürde metinlerin kendi anadillerinden farklı özellikler taşıdıklarını öğrenmeleri dil edinci kadar metin türü edincinin de gelişmesini sağlar. Aynı şekilde başarılı bir çeviri yapmak için yalnızca dili bilmek yeterli değildir. Çevrilen metnin içinde yer

aldığı kültürden kaynaklanan özellikler konusunda da bilgi sahibi olmak gerekir. O halde metin türlerini betimlemeye ve karşılaştırmaya yönelik kuramsal çalışmalar anadil ve yabancı dildeki yazma öğretiminde, çeviri öğretiminde uygulamaya elverişli biçime getirilerek kullanılmalıdır” (s. 134).

Şenöz Ayata'nın kitabı, bir tür olarak edebiyat eleştirisinin özelliklerini iki farklı dil örneğinde ortaya çıkararak metin türlerinin sınıflandırılmasına bilimsel veriler sunuyor. Ama aynı zamanda bu veriler uygulamaya da dönüştürülüp kullanılacak malzeme oluşturuyor. Bu nedenle kitap dil, edebiyat, çeviri, dil öğretimi ile uğraşanların yararlanacakları bir ürün olarak karşımıza çıkıyor.